

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ – ТӘРБИЕ ІЛІМІНІҢ ТҰНЫҒЫ

Тлеулесова А.Ш.,

п.э. к., қауымд. профессоры,

Қазақ және орыс тілдері кафедрасының меңгерушісі

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан Республикасы*

Мауленова Ә.М.,

п.э.магистрі қазақ және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан Республикасы*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272071>

Аннотация. Мақалада Абай Құнанбаевтың қара сөздеріндегі тәрбие туралы мәтіндер талданады. Себебі адамзат бойындағы қасиеттер мен ерекшеліктерді, мінез тақырыбын ақын философиялық тұрғыдан қарастырды. Абай мұрасының адамгершілік қасиет туралы өлеңдері талданды. Ақынның толғамдары мен пайымдаулары өлеңдерінің тәрбиелік мәні, құндылықтар жүйесі қарастырылды.

Кілт сөздер: ұлттық тәрбие, адамгершілік, тәрбие, білім, өнер, құндылық.

Abstract. The article analyzes the texts about upbringing in the words of Abay Kunanbayev. Because the poet considered the qualities and features of humanity, the theme of character from a philosophical point of view. The poems of Abai's heritage about moral qualities were analyzed. The educational value of the poems of the poet's reflections and judgments, the system of values were considered.

Key words: national education, morality, education, knowledge, art, value

Әр елдің ұлттық білім беру жүйесінің ауқымы, құрылымы және экономикасы, ғылымы, мәдениетімен өзара әсері әр түрлі болғандықтан, білім беру жүйесінің шығу түрі де әр түрлі. ХХІ ғасыр - ақпараттық қоғам ғасыры, мәдениет технологиясының ғасыры, адам денсаулығы мен қоршаған ортаны қорғау ғасыры. Адамзаттың дамуының жаңа жүйесі кезеңіне білім беру мен оқытудың жаңа модельдері сәйкес келуі қажет. Сонымен қатар, жастарды тәрбиелеу негізгі мәселердің бірі болып саналады.

Абай Құнанбаев жастарды тәрбиелеудің ілімдік жағынан гөрі өнерлік жағына көп мән берген ғұлама. Себебі ұрпағы толық адам болуы үшін алдына қандай мұрат, мақсат қойып, нендей жол-жобалармен жүріп, қандай амал-тәсілдерді қолданып жүзеге асыруға болатындығын жалпақ жұртқа түсінікті әрі асыл сөзбен айшықтап жеткізген. Абай сөзі – халық сөзі.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Сөз өнері – бар өнердің басы, «өнер атаулының ең қиыны және күрделісі» (Бальзак), «ең жоғары түрі» (Белинский) десе, қазақ халқының «өнер алды – қызыл тіл» деген тұжырымы де тегіннен-тегін тумаған.

Хақім Абай:

«Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы» (1)

«Қисынымен қызықты болмаса сөз
Неге айтсын пайғамбар мен оны алласы» (2)

«Іші алтын сырты күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?» (3)

«Сөз түзелді, тыңдаушы сен де түзел,
Сендерге де келейін енді аяңдап» (4)

«Өлді деуге сыя ма ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?» 5)

«Өзім де басқа шауып, төске өрледім
Қазаққа қара сөзге дес бермедім» (6)

«Адамзатқа не керек:
Сүймек, сезбек, кейімек,
Харакет қылмақ, жүгірмек,
Ақылмен ойлап сөйлемек» (7) [1].

Абайдың кейінгі (7) шумағымен академик Ғ.Мүсреповтың мына сөздері үндес келеді: «Ойдан – әрекет, әрекеттен – тіл; әрекет пен тіл ағалы-қарындасты егіздің сыңары екенінде дау болмасқа керек» [2].

Тәрбие берудің ең көрнекті құралының бірі, амал-тәсілі әдебиет үлгілері, көркем шығармалар болған. Онда көрініс табатын авторлық суреттемелер, жасалған образдар оқырманды ойға жетелейді, түрлі әсерге бөлейді. Тағылымдық, танымдық қасиеттер бой көрсетеді. Бұл орайда өзінің ағартушылық мақсатына сәйкес әдеби шығармаға тәрбие құралы ретінде қалам тартқан Абай өнегесі орасан зор. Бар сұлулықты, эстетикалық көркемдікті бойына жинаған

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Абайдың өлең жолдары кімді де болса рухани биіктерге жетелеп, болашаққа деген күштарлыққа ұмтылдырады, саналылыққа тәрбиелейді.

Бұл құндылықтар дарынды ақынның сөз шеберлігі, даналық ойлары, парасаттылығы арқылы ерекше сұлуланып, өзгеше биікке көтерілген. Өр ұғым, өр қағида бүкіл адамзаттың жүрегіне жол тауып, есінде мәңгі сақталатындай қалыпқа келген.

Абайдың қай өлеңін, қай қара сөзін алсақ та, астарлы ойы мен идеясынан адамгершілікке тән асыл қасиеттерді (ар, ұят, намыс, иман, ақыл, білім, ғылым және т.б.) бойына дарыта алмаған ел-жұртын сынағанда оны жек көру тұрғысынан емес, керісінше адами рухты сіңіріп өсу керек деген ойды аңғартады. Бұл ақынның көпшіліктің іс-қылығына көңілі толмаған шарасыз күйін байқатады. Адал еңбек, маңдай термен емес, байларды аңду, оның малына сұғанақтықпен көзін қадаған кемшілікті сынға алады. Қазақы тіршіліктегі қайшылықты өмір көшін, сол кездегі әлеуметтік жағдайды сынап, мінейді. Одан арылудың жолы ғылым, білімде екенін ескертіп, ел назарын соған аударады.

«Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде:

Ғалым таппай мақтанба,

Орын таппай баптанба,

Құмарланып шаттанба,

Ойнап босқа күлуге,

Бес нәрседен қашық бол,

Бес нәрсеге асық бол,

Адам болам десеңіз.. – деп жастарды жамандықтан жиреніп, жақсылықтан үйренуге, үлгі тұтып өсуге шақырады.

Абайдың биік таныммен көмкерілген ой-өрнектері, терең гуманистік идеяға, жоғары эстетикалық философияға құрылған әдеби мұрасы қазақ халқының ғана емес, түркі әлемінің, одан әрі адамзаттың асыл қазынасы десек те болады. Оның даналығы – үлкен ірі философиялық мәселелерді шешуде, жаны таза, эстетикалық талғамы жоғары образды сомдауда, соның алғышарттарын көрсетуде алдына жан салмас шеберлікке қол жеткізуі.

Абайдың пайымдауында адамның бойындағы барша ізгіліктің басы отбасынан басталады. Ақын отбасында ата-анадан алынатын тәрбиені өте жоғары бағалаған. Сондықтан да өмірге келген әр адамды адалдыққа, парасаттылыққа, адамгершілікке, сұлулыққа апарар жол ананың сүтінен, ата-

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

ананың пәрменді үлгісінен тамыр тартады деген ойдың желісі Абай өлеңдерінде айқын аңғарылады.

Ұлы ақын бала тәрбиесіне, жалпы бала болмысына, қарттар мен қариялардың танымдық ерекшелігіне қатты көңіл бөлген. Сондықтан ол:

Адамның бір қызығы - бала деген,

Баланы оқытуды жек көрмедім- дейді.

Абай өмір жолын тануды білімге, ғылымға негіздеу керек дейтін қағиданы ұстанады:

Дүние де өзі, мал да өзі,

Ғылымға көңіл бөлсеңіз.

Абай өз заманындағы жас ұрпаққа, «көкірегі сезімді», көңіл көзі қарақты, ойлы адамдарға үміт артып, оларды өзінің озат мақсат-мұраттарына тартуға ұмтылды. Жастардың өнімді еңбек етіп, ғылым мен білімге талпынуы, алға қойған мақсатқа жетуде табандылық көрсетуі, міне осындай асыл қасиеттерді уағыздау Абайдың бүкіл шығармаларының негізгі идеялық-тақырыптық үзілмес жүйесінің бірі болды.

Абай тәрбиелік бағыттағы өлеңдерінде адамның негізгі эстетикалық болмысының бастау көзі ғылымды игеруде жатыр, соның пайдасын білуге негізделген дегенді меңзейді. Себебі көкірегі ашық, танымы терең адамның қабылдауы да жан-жақты, әр нәрсеге көңіл бөлгіш, байқағыш, ой түйгіш болатыны анық. Абай өз өлеңдерінде бала тәрбиесінен бастап тұтас ұлттың, халықтың санасына ықпал ету мақсатындағы ойларын ортаға салды. Оның тәрбиелік бағыттағы ойлары кең ауқымдағы ағартушылық идеяларға ұласты.

Бұл тұрғыдағы Абай ұсынып отырған тағылымның өміршеңдігі – бүгінгі тіршілік мазмұнымен сабақтасып жатуында.

Абайдың тәрбиелік сипаттағы мазмұнына түрі сай, ең бір күрделі де көркем өлеңдерінің бірі – «Сегіз аяқ». Абай өзі өмір сүрген дәуірдің дерті болған әлеуметтік мәселелерді кеңінен толғайды. Сол қоғамның, сол ортаның індетіне айналған жат қылық, жаман мінез, құлықсыздық, жалқаулық, арызқойлық сияқты халыққа пайдасы жоқ әрекеттерді қатты сынай келіп, адал еңбекпен мал табуға, ар-ұятты ойлап бірлік етуге, достық-бауырлық қарым-қатынаста болуға үндейді.

Тәрбиелік мәнінің, ой қуатының күштілігі сондай, өлеңдегі мына жолдардың мақал-мәтел сияқты нақылға айналып кеткенін айтуға болады:

Еңбек қылсаң ерінбей,

Тояды қарның тіленбей.

«Ғашықтың тілі – тілсіз тіл, көзбен көр де ішпен біл» деген Абай анықтамасы да сол ұлттық көзқарас арнасынан тамыр тартады. Абай «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы», «Жарқ етпес қара көңілім не қылса да», «Қызарып, сұрланып», «Жігіт сөзі», т.б. өлеңдерінде ғашықтық сезімнің тағылымды үлгілерін сипаттайды. Көркіне мінезі, ақылы сай жанды көре білу, жігіт жүрегін жаулап алар хас сұлуларды бағалай білудің үлгісін көрсетеді. Жас жігіттің қызды көргендегі алғашқы махаббат сезімін оятатын бойжеткеннің сыртқы келбетін Абай былайша суреттейді:

*Білектей арқасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ қара қасты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұндай түрін?!.*

Киген киімі, тағынған әшекей бұйымы таза қазақы болмыстың, ұлттық ерекшеліктің көрінісі. Ақын одан әрі сұлу қыздың аласы аз қара көзін, үлбіреген аппақ етін, әдемі тісін, бұраң белін әсерлі кейіпте көз алдыға келтіреді. Үй тұтқасы болатын әйелдің қандай болу керектігі, нендей жаман қылықтан аулақ болып, нендей жақсы әдетті бойына сіңіруі тиіс екендігі жөнінде ой тастайды.

Абай өзінің өлеңдерінде ерекше мән берген тәрбиелік ойларын қара сөздерінде де жалғастырып, дамыта түседі. Эстетикалық әсері мол өлең өрнегімен жеткізуге тырысқан өнегелік тұжырымдарын ақын қара сөздерінде қарапайым тілмен түсіндіріп, халық санасына ықпал етуді көздейді.

Қара сөздердің қайсысын алсаңыз да бірінен бірі өткен ащы шындықты алдыға тартады. Бұл орайда төртінші, жетінші, оныншы, он екінші, он жетінші, он тоғызыншы, отыз бірінші, отыз екінші, отыз жетінші, қырық төртінші қара сөздерінің тәрбиелік мәні қай заманда да жойылмайтыны, бүгінде де өзекті екені кәміл. Мәнсіз іс-әрекетке бой алдырмай, көре алмастық, қызғаншақтық, алауыздық, өсекқұмарлық, т.б. тәрізді жамандық жолына түспей, керісінше бар жақсылық жолында ұмтылу, яғни адал еңбекпен шұғылдану, білім алуға, кәсіп-өнер үйренуге, ғылым игеруге талпыну керектігін нұсқайды [5].

Қара сөздерінде Абай қазақ халқының ұлттық мінезіндегі, дүниетанымы мен көзқарастарындағы келеңсіз мінез-құлықтық сипаттар мен тар мағынада ғана ұғынылатын ұғым-түсініктерді сынға ала отырып, олардың мақал-мәтелдердегі мәнін ашуды мақсат етеді. Ұлттық бітім-болмысымыздағы үлгілі

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

қасиеттерді ұрпақ санасына сіңіретін сөз мәйегі – мақал-мәтелдердің кейбіреуінің өнеге қалыптастыруға көлеңке түсіретін шынайы мағынасына ой жібере қарау керек екенін айтады [5].

Абай өз өлеңдерінде бала тәрбиесінен бастап тұтас ұлттың, халықтың санасына ықпал ету мақсатындағы ойларын ортаға салғанын жоғарыда айтқамыз. Бұл орайда ақын өзі орнықтырған көркемдік өлшем, даналық тағылым, өнегелік сипат бойынша кейінгі буын қаламгерлердің де тәрбие тақырыбына туындылар жазуына өзіндік ықпал еткенін көреміз. «Өнер-білім қайтсе табылар» деген өлеңінде ер жігіттің өнерді үйреніп, кәсіпті меңгеруге кедергі болатын құбылыстарды санамалап көрсетеді, керек жайларды нақтылап ұсынады.

Ер жігіт өнер табуы үшін ерте ұмтылуы керек екенін, тыным алмай іздену қажеттігін ескерте отырып, жақсы азамат болып өсуде, діттеген мақсатына жету жолында мынандай нәрселерден бойын аулақ салуды нұсқайды.

Тәрбие берудің маңызды арнасының бірі жастарды елжандылыққа баулу болса, бұл тақырыпты арқау етпеген, шығармаларында Абай тағылымын сабақтастырмаған ақындар кемде-кем.

Себебі, алғаш поэзияның тек ауыз әдебиетінде кең таралған уақытында жеке жанр санатында бөліп бергені, қазақ тілінің, бүтіндей ұлттың болашағы үшін күш салғандығы, ел билігіне араласа отырып, өлеңнің жаңаша үлгілерін жасап, өзінің стилі мен идеясын төтесінен жеткізе білген.

Әр халықтың бала тәрбиелеуде өз әдісі бар. Қазақ халқының арнайы бала тәрбиесімен айналысатын қоғамдық орындары болмаса да, өз ұрпағын бесікте жатқан кезінен бастап-ақ өлең-жыр мен әңгіме, ертегі, тақпақ, санамақ арқылы тәрбиелеп отырған. Бала аяғын жерге нық басқаннан-ақ қоршаған ортаның құпиясын ғылыми тұрғыдан сезініп білмесе де, жанап дүзге жолсыз жерлермен, жұлдыздарға, түрлі белгілерге қарап жол тауып, қаршадайынан есту, көру сезімдері шынығып, алдағыны болжайтын, жоғалғанды табатын ізшіл де, құралайды көзге атып түсіретін мерген де болған.

Қорыта айтқанда, ақын заманымыздың ең қажетті тақырыптарына қалам тартты. Оның тәрбие саласында қалдырған еңбегі сан салалы. Адамгершілік, имандылық, эстетикалық, еңбек, дене, патриоттық т.б. тәрбиені оқушылардың бойына дәріптей білген ақын. Сондықтан да Абай мұралары құнды қазына.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Қазақ баласы кең далада шөп өсетін, жұлдыздарға қарап ауа райын болжайтын, жануарлардың тілін түсінген, былайша айтқанда олар, сөзге шебер шешен де, тарихшы да, ботаник та, астроном да бола білді.

Абай өсиеттері жаңа заман лебіне сәйкес жаңа мазмұнмен толықтырылып, қоғамдық сананың жаңғыруына рухани еңбек болып қала бермек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Құнанбаев А. Шығармалары, 2 т. Алматы: Жазушы, 2002 ж .
2. Мүсірепов Ғ. Ана тілін анамыздай ардақтайық// Өнералды- қызыл тіл (мақалалар жинағы), -Алматы: Жазушы, 1986.- б.9-42.
3. Алпысбаев Қ. Абай тану. *Таңдамалы еңбектері. I том* , 2020 .- 10-11б .
4. Құнанбаев А. Таңдамалы шығармалары. Алматы, 2012 ж.
5. Құнанбаев А. Қара сөздері. Алматы, 2009 ж.